

Figyelő

Serban Brigitta

Rendezni végre közös dolgainkat

Vámos Miklós: Márkez meg én

Ez a mi munkánk; és nem is kevés. Vámos Miklós az elmúlt másfél évet Gabriel García Márquez (lelki) társaságában töltötte, „vele” ír(at)ta legújabb könyvét *Márkez meg én* címmel. Kritikai vizsgálódásunk arra tesz kísérletet, hogy felkutatassa e mű viszonyrendszerait, amelyek kijelölik helyét a vámosi prózatörténetben, a tekintetben, hogy mennyiben őrizte meg a szerző saját szöveg-hagyományait, s mennyiben újította, bővítette ki azokat.

Vámos legújabb könyvében különösen sokrétű szöveg-jelenséggel van dolgunk, melyhez fogható talán csak az *Apák könyve*, ám annak zömök struktúráját, nehézkes nyelvezeti kimódoltságát esetünkben laza szellemiségű elméleti játék, posztmodern könnyedség váltotta fel. Életrajziból önéletrajziba átvezetett párszerzős regénye most is úgy fogja kézen olvasóit, ahogy a régi, számára kedves és otthonos 19. századi regények szokták ezt. Élőszó-szerű szövege azonban több szempontból tekinthető megújultságában is hagyománykövetőnek. A cím egy olyan – a gyakorlatban már bevett, ám Vámos számára járatlan – magyar írói tendenciába illeszkedik, ahol az alkotó valamely neves világirodalmi szerzőhöz kapcsolja magát. Ezt az utat olyan művek jellemték ki, mint *Eörsi István: Időm Gombrowiczsal (Naplónapló)*, *Esterházy Péter: Hrabal könyve* stb. Az ötlet csírája Vámos életművén belül sem ismeretlen, gondolhatunk itt a *Hanyatt-homlok* című, filmfeldolgozást is megért novellára, ahol Tolsztoj

alakja elevenedik meg Vámos tolla nyomán. A *Márkez meg én* viszont nemcsak nyomokban tartalmazza a nagy elődöt, hanem az egész mű e példaképpel közösen írott párhuzamos életrajz formájában bontakozik ki. Ebben a művészi dualizmusban Vámos magát Márkez felől, az ő nélkülözhetetlen segítségével és társszerzőségével ragadja meg. Ebben áll a nagy titok: hogy apák és anyák sorozata után most minden ember legellentmondásosabb élményéhez, az önzonosság problémájához érkezett el. A cselekvő ember legfontosabb szándéka, bármit cselekszik is, az, hogy feltárja arcát (Dante). Ám az önkeresés, a saját hang és igazság technikájának feltalálása kemény férfi munka, s nem mindig jó mulatság. Gyakorta az is kiderül: egyedül nem megy. Sőt, még társaságban is csak nehezen, s bár Vámos kitűnő támaszt, fraternizáló szellemi barátot talált e célra, nyitva maradt a kérdés: beváltotta-e a Márkez meg én a hozzá fűzött írói-magánemberi-olvasói és kritikai reményeket.

„Talán eljött az ideje, hogy ezt-azt elmondjak magamról, de 'csak úgy' nem vagyok rá képes. Bonyos fényszöveget találok ki magamnak, és az egyik ilyen az, hogy ha itt volna

Ab Ovo, Budapest, 2005

a példaképem, akkor neki el tudnék mondani sok mindent – hát idehívtam.” Bár érzése szerint útjának felén élete nyugvópontjára ért, az ezzel járó nyíltság még mindig nem szabadította fel kellőképpen Vámos belső hangját. A nyakba-húzott-ballonkabátos alak portréja valóban *mákos*. Még mindig nem foglalta keretbe életét, csak újabb epizódokat és részleteket tárt fel, a külső rálátás és átlátás ígérete nélkül. Lehet, hogy az író Vámos még nem ért el a zenitre, kár leporolni der sakko. Mára már úgysem hasad tovább. Márquez öröksége azonban Vámos bármely stációjára nézve jelentős.

A Magyar Rádió *Kritika két hangra* című, népszerű irodalmi műsorában terítékre került regényről a szerkesztő, Varga Lajos Márton Ferencz Győzővel beszélgetett, aki elsőként írt a *Márkez meg énről* kritikát. *Vajon ki az a Márkez, és ki az az én?* – kérdezi a kritikus olvasó már a címen elgondolkodva, miközben elsiklik amellett, hogy az olvasás lényegében e kérdés kimondásakor véget is ért, hiszen megfogalmazódott a regény enigmatikus mondanivalója. Maga a szöveg pusztán olvasmányos szubjektumkitöltési útmutató, mely a válasz keresésének feladatát nem vállalja át, csak segítheti. A regényalak nem egy eleven ember látzata – nem ember, és nem látszat – hanem képzeletbeli kísérleti ego. Kundera szerint „elevenné” tenni egy regényalakot annyi, mint egzisztenciális problematikájának mélyére hatolni. Ami azt jelenti, hogy mélyére hatolunk annak a néhány helyzetnek, motívumnak, sőt szónak, ami betölti életét. Ennyit, s nem többet. Avagy se Vámos, se Mákost keresve nem adhat kielégítő választ a regény. Vámos, mikor ír, mikor magáról és családjáról ír – (szinte) állandóan ezt teszi –, a rálátás kedvéért távolítja el magát saját történeteit. Kártyát vet. Kirakja maga előtt (emlék)képeit, rendezgeti, összeolvassa, átlátja, megfejtí őket. Ő is egyike e (fényképes) kártyalapoknak, ő is játszmában van, de mint játékmester

ki is emelkedik a játéktérből. Így válik olyan középponttá, olyan végső ál-mozgatóvá, aki egyszerre alá- és fölrendeltje magának, valamint sorsának: múltjának, jelenének és jövőjének. Feladata átlátni önnön szerepjátékát életben, irodalomban. E ponton azonosul olvasóival, akiknek ugyanezt a leckét adja fel. Együtt rágódik magánember, író és olvasó azon a talányos rejtvényen, melynek feladványa így kezdődik: Vámos Tibor, született 1950. január 29-én. A poén végét ki kell találni; beküldési határidő nincs.

Fordulat ez a könyv a tematikához kapcsolódó megközelítési mód szempontjából is. A szerző szövegszemléiségének útja leggyakrabban az én-től indul, de mindig másokra (ő-re, mi-re) irányul. A *Márkez meg énből* viszont megfordul a képlet. Az eddigi induktív módszert a deduktív megközelítési stratégia váltja fel. Vámos feleségéből, atyai példaképéből, és egy saját képére formált szakácsból próbálja kinyerni önmagát. A gyökeres változást ez a kiemelt alanyiség és referencialitás jelenti, mely Vámos eddigi szövegeiben nem, vagy alig kapott ilyen mértékben nyilvános teret.

A regény egy intenzív nyelvi-felütéssel kezdődik, mely Vámos szövegeinek visszavisszatérő motívuma: mintha ebben lenne otthon, ezáltal kerülne közelebb mindahhoz, amit valaha megélt, elgondolt, leírt. A szövegindítás nyelvezete-központozás elhagyása, a nyelvi-stilisztikai kontárság gyors ütemben lecseng, és egész világában átlényegül. S bár az alulretorizált beszéd nagyjából a fejezet végéig kitart, a köznyelvi lazaság az élőnyelvi inkorrekt agrammatikus szöveggépet elhagyva hamar nosztalgikus irodalmiságba oldódik. A felvezetés hatásosságát hátrahagyva is végig a beszéd-írás határmezsgyéjén mozgó szöveget átszövi a szólam-váltások kuszasága, mely ezzel a 'who is who' mátrixszal szervezi meg magát a regényt. A maszkok mögül kikacsintó valós (?) személyek önreflexív utalásrendszere tehát a vallomásos számvetésre tett

irodalmi kísérlet módszereként fogható fel.

Vámos saját megítélése szerint még a lehető legőszintébb a *Zeng az énekben* volt, talán mert a főszereplő mindössze hat éves. De így is nehezen ment, mivel nem szeret magáról beszélni. Ehhez az írói megnyilatkozáshoz hűen tehát kellett egy ötletes jelenet-beállítás, amelynek segítségével az író fel- és kiszabadulhat saját történeteinek titkos terhe alól, tiszteletét teheti egy íróóriás előtt, méghozzá úgy, hogy mindebben még az olvasó se járjon rosszul. A *Márkez meg énben* ezért célzatos dupla-regénnyel van dolgunk, ahol a két szövegvilág síkja az egymásnak megfeleltethető szereplői alteregók segítségével kapcsolódik össze. A két szint nem megkérdőjelezi, vagy aláássa, hovatovább felszámolja egymást – ahogyan számos kritika felrója azt Vámosnak –, merthogy e kettősség a regény világainak szükségszerű és kölcsönös előfeltétele. Architektuális egyensúlyának formai-tartalmi felelőse egyúttal védjegye is, hiszen mindkét sík minden mozzanata a másik létét hivatott szavatolni. Mákosnak kizárólag Vámos miatt van létjogosultsága a szövegben, és viszont. A fikció a valóságot őrzi, a valóság pedig a fikciót, úgy, hogy az igazság fogalmán együttesen és egyenlően osztoznak. Ebben a könyvben, az esztétikai hitel jegyében, nagyon kevés olyasmi szerepel, ami nem igaz, bár legtöbbszörük afféle „majdnem igaz”. (Guevara együttes, Kaszák Lajos sétány, válások száma stb.) Az alapregény az írói invenció, a képzelet síkja, melyet áthatott a latin-amerikai mágikus realizmus és a közép-európai szocializmustól érintett ezredfordulós magyar dolce vita. Hőse Mákos Tibor, a mesterszakács, aki talán az egyik lehetséges világban „valóban” *Vámos Tibor*, vagy is az ének az a mi-lett-volna-ha variánsa, aki végül inkább maradt a kaptafánál, és nem lett író. A másik Vámos Tibor viszont az ötvenes Vámos Miklós, az „egyebek közt” író, Márquez nagy tisztelője. Ki döntheti el, melyik alternáns feljebb való a másiknál,

és melyik hely indokoltabb egy önéletrajznak kikiáltott regényben!? Ebben a szövegben Vámos Miklós, a valós én, csupán fikatív történeteinek leányvállalata. Maga is hangoztatta: megírtam huszonhat regényt, ez az élettörténetem. Most „referenciális története” is csupán egynek olvasható a többi között, s ezt az olvasói attitűdöt bátorítja az anyaregénnyel karöltve kibontakozó posztmodern bújócska. Ferencz Győző úgy véli, ez a folyamatosan felfüggesztett, elbizonytalanított létmód, amelyben minden szerző, és minden szerzett alak megfog a műben, alkalmatlan formája a vallomásnak. Véleményem szerint azonban egy olyan világban, ahol megkérdőjeleződött a realitás, az egység, eredetiség és az identitás axiomatikus fogalma, s cserébe a nyelvben létezés, az intertextualizálás, a multilingualitás és egyéb köztességet hirdető állapotok lakályossá tétele lett a trendi, csakis ez lehet az alkalmas forma.

Lássuk, mit tett Mákos Tibor a kosarába: a regény két-szintű szerkezete önleplező formulát követ: először megkonstruálódik a színdarab, a maga hőseivel, kellékeivel, és a jótékony (regény)világ függőnyével. Ez azonban míves hordozótörténet csupán, melynek feladata a „valódi” főhős beidézése. A fél-maszkhoz már jól hozzászokott Vámos Tibor a fikció biztonságában elő is bújik, hiszen alteregóit már sokszor – eredményesen – hagyta megelevenedni. Ám amikor már jelen van, színre lépett, e se nem szakács, se nem fantomizált vendég, akkor elkezdik körülötte lebontani a díszletet. A regény elsődleges közegéből, a Mákos&Márkez-féle előőrs szövegmunkája nyomán, mint egy palimpszeszt, úgy hívódik elő a másod-regény: Vámos morális adósságának törlesztő részlete. Tágul a kamra és tágul a ház. Kiderül, hogy kicsoda ez a „nem az a Márquez”, kicsoda a „nem szakács”. Mikor eltűnik az egész regény kitalált nyitány sztorija, akkor ott marad, csakis a maga lefejtett-kifejtett megragadhatóságában Vámos Miklós, egy,

a dekonstruálással átépített új meta-regény közepén. Ez volt az alapötlet, mely a regénytest mértani közepén bekövetkezett fordulattal teret nyitott önmaga, és a szerző irodalmi megvalósulása előtt is. E totális reflexióban mindenki mindenkinek *író* teremtője. A szöveg magát, Vámost és a többieket is írja, Márquezt fordítja, (vagy inkább ferdíti), melynek során végül egy kiterjedt személy-, kultúr- és nyelvközi szinten önműködő interakció valósul meg. Vámos a hivatkozásokkal, határlényeivel és Márkez vendég-alakjával aurát teremtett a könyvnek, mely otthonos, hatásos és kifejező. Ingyen produkciójában a márquezi szöveg-egész vokálozik neki, tiplén kíséri, hogy ne féljen, ne bóklásszon a fél évszázadnyi, sűrű „dzsungában” egyedül. Gabriel García Márquez tehát betoppan, épp azok számára inkognitóban, akik olvasva e beszámolót (laikus és szakmai publikum) a titkolt érkezést felszámolnák, már ha volna mit; hiszen képzelt riportról beszélünk. A két vezér (Vámos és Márquez), miközben lépéseivel alakítja a játék terét és értelmét, folyamatosan sakk-mattot ad egymásnak, no meg persze az olvasónak. Eleinte azt hisszük, Márquez a biztos pont, és Mákos-Vámos az ismeretlen ismerős. Később azt hisszük, ez a sajátosan hangszerelt »Márkez« a talányos figura az írás – és lényegében az *író* én – szempontjából, miközben inkább az íz az úr. A végeredmény azonban arra enged következtetni, hogy senki sem az, akinek látszik, és ahogy telik a regény hete, egyre kevésbé lehet tudni, holnap mi lesz. Pláne azt, hogy ki lesz. Okos, aki lisztet, cukrot vesz.

A háttér-bevezetőből, mely az első szint alapkoncepcióját kóstoltatja, a regény akár mesés kalandregény is lehetne, ahol az álruhás detektív előrebocsátja: ezúttal mely kosztüm leple alatt tekint a kulisszák mögé. Ami a meglepetés, hogy bármily messze is esik e szövegolvasati kijelölés egy biografikus írással szemben támasztott elvárásoktól, a végeredmény mégis minden(ki)t iga-

zol. A kulináris-metaforika és a felszíni illetve mélytörténet összeshözvődése ugyanis végül csak egy szépen kiaknázott nyelvi allegóriát hagy meg, mint zománcot az író üstjén.

A két regény-síkot hét fejezet hét látószöge vezeti át egymásba, melyek közül a legszembetűnőbb a csúcsponton bekövetkező ugrás: Mákos-Vámos arcváltása. Lényegét tekintve mind a hét szakasz, melyet Vámos a hét napjai szerint szisztematikusan, fejlécekkel ellátva helyezett egymás mellé, önálló jellegzetes vonásokkal bír, épp ezért az eleinte megfoghatatlan, végül pedig megfogalmazhatatlan szereplők története mentén még az epikus forma bizonyossága is lebegő részletté válik. „Nem hiszem, hogy ez egy regény. Abban sem vagyok biztos, hogy kisregény. Inkább hét levél, a hét minden napjára írtam egyet. A címzett pedig éppen én vagyok.” (Vámos) A hét levél, e regényes episztolasorozat azonban egyetlen körbe-írt jelenségre: a visszatekintő Vámos Miklósrá fókuszál. „Álmomban hét macska voltam, és játszottam egymással” (majdnem Karinthy) Egy a feladó, egy a szereplő, egy a címzett, és egy az igazi olvasó is: az író maga. A laza láncban egymáshoz kapcsolódó hét fejezet mindegyike valakinek felajánlott megnyilatkozási lehetőség. Az első – és talán a legérdekesebb – a szegény szakács legény históriája, egy karakteres szereplő-elbeszélő előadásában. A második az ismeretlen narrátoré, a mindent tudó külső elbeszélőé, aki néha odanyújtja a mikrofont a többieknek. A harmadikban viszont egy olyan kétes elbeszélőt tapsolnak porondra a többiek, aki már határozottan emlékeztet Vámos Miklósrá. „Mákos Tibor nem védte tovább íróját. Védje magát, ha akarja” (p. 59.) Innentől veszi át a szót a „lányregény”, vagyis az alapkoncepció jog(os)utódja. A mór megtette kötelességét, a mór mehet. A negyedik napon – könyvhetének derekán – így a kulisszák mögé már maga Vámos hív minket. Az ötödik egy nyelven kívüli, ere-

deti Márkez-fejezet, bár nagyon érződik rajta az őt tolmácsoló nyelv és hang stílusa. A hatodik fejezetre megszületik az igazi »képzelt riport«: egy felszabadult írói műhelybeszélgetés ember és ember közt, amely a hetedikben az írás és az író mögé nyíltan bevezetve a kamerát, egy dokumentáló összegzett utóirattal zárul. A regény szövege így tágul, bonyolódik folyamatosan, miközben a felbukkanó szövegek egyre tipikusabbak és egyre testvériesebbek. A demokratikusan több szereplős írásban elhatalmasodnak a mind nyilvánvalóbb kiszólások, és beszélások. (Olyannyira igaz ez a sajtóságos liberté, égalité, fraternité, hogy egy konferencia-híváshoz hasonlóan, a szereplők szinte egymással beszélgetnek, a könyvön kívül, mely mintegy „behallatszik” a szövegbe. Külön írásjelek szolgálják az egyes „le-nem-írt”, de mégis olvasható megszólalókat: [Lola], [Mákos-Vámos], »GGM«)

E forgatókönyves dialogicitásban, a zárójelben hangzó emberek mindegyike valószerű, de senki sem valóságos. A mágikus vendég néhol Márquez, de legtöbbször Vámos saját gyártmányú Márkeze; nem véletlenül hívja hát így. Ám ez a beszélő-beszéltető valóságból kölcsönzött író figura, feladatait tekintve többarcú (apa-pótlék, mentor, barát, példakép, kedvenc, pszichológus stb.), és szükségszerűen egyikben sem önazonos. Vámos sem eléggé az, bár nagy lépést tett önmaga felé ezzel a regénnyel. Pontosan e téren szorult segítség-re a szerző, s a pszichológizáló öreg mester hozta is a formát. Márquez-Márkez aktív hozzájárulása jeleként hat lépésben javítgatja Mákos-Vámot, nem is annyira mint író, sokkal inkább mint – a magáról valló – embert. S mintha József Attilára hallgatott volna, végül Ő maga lett a hetedik. A leveles elbeszélésfüzért e deus ex machinával lezárva, egyúttal újra is indította azt. Kezdehetünk előlről töprengeni, hiszen hirtelen valóra vált a fikció, hirtelen tényleg belépett a könyvbe. (?) A gép forog, az alkotó

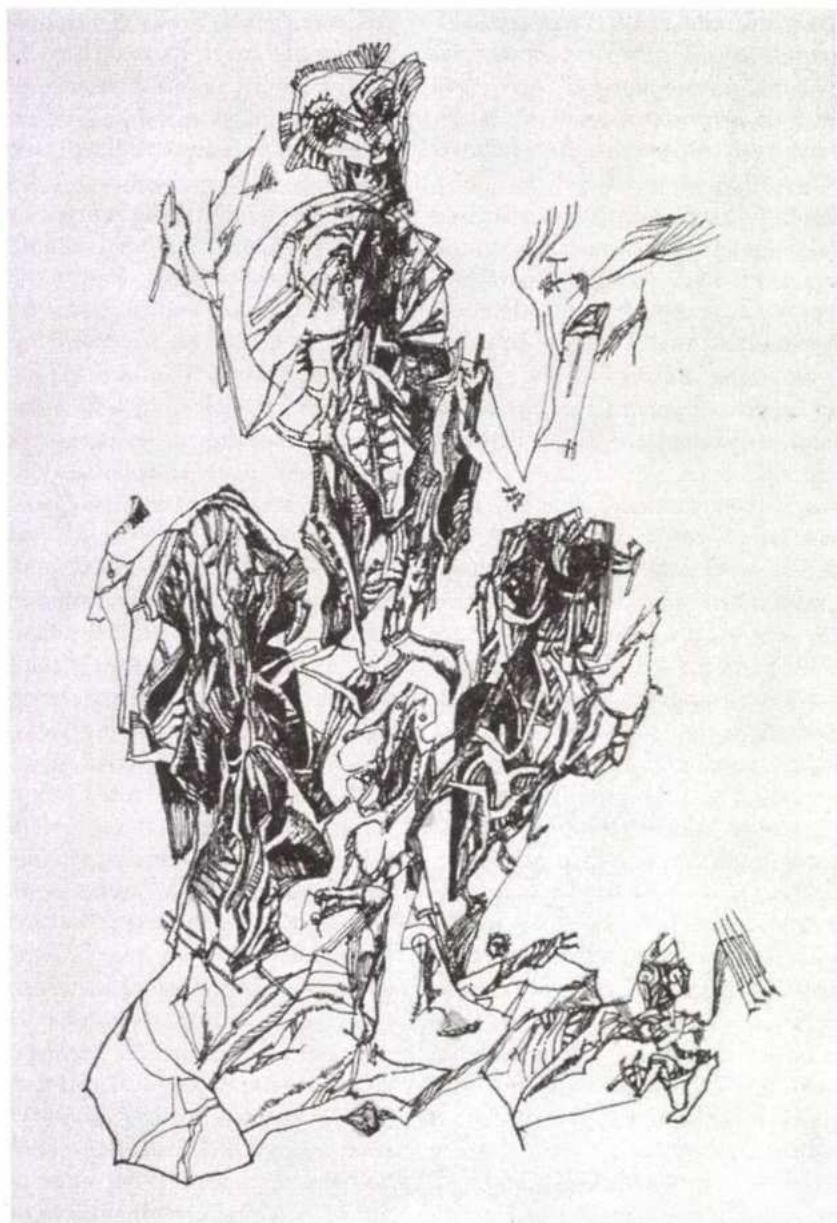
pihen, csak a felesége nem. Lola zárszavával ablakot tört a regény falán, melyből átléphetünk a nappalijukba. Itt hallgat el a regény: a határátlépés lehetőségénél. Vagyis nyitva maradt, mint a mester sokat sejtető címe: *vivir para contarla*...

Vámos tehát nem akart 'nem vallani', csak szüksége volt irodalmi meghívóra. Szal írt magának egyet. Ez a meghívó sok minden lett végül. „Szokásos” fiktív regény, olvasónapló, mágikus realista kiruccanás egy decens „sült realista” milióból, vallomás, önéletírás, boldog szomorú dal. A *Márkez meg énben* Vámos eddig példátlan módon járt ki-be saját szövegében, különféle civil és állóközvetekben: karon fogta a Márquezt olvasó Vámot, a Vámot olvasó Márkezt, a Vámot olvasó, sőt író (sic) feleséget, és a Vámot olvasó Vámot. Sok jó ember kis helyen is. (Ab Ovo, 192 oldal, 2390 forint.) „Aki leleményesen és nagy műgondal hazudik, az meg is szeretne győzni bennünket, de azt is szeretné, ha lelepleznénk, és megdicsérenék bravúros füllentéséért.” (Eco) Mindeközben igyekszik beszámolni mindarról, amiről magától soha nem beszélne, de amit mégis el kell valahol, valamikor, valakinek mondani. Embert próbáló vállalkozása az elméleti, szerkezeti, lélektani, műfaji és szereplői sokarcúság ellenére végül mégis egyetlen személyes, lírai történeté szelődött. De te fabula narratur – rólad szól a mese. A regény elolvasása után azonban úgy érezzük, számtalan dolog (ki)maradt még. A történet ugyanis szinte átugrotta a gyermekkort, mintha az a része már meg volna írva. És lehet, hogy így is van. A *Zenga zének a Márkez meg én* előképének tekinthető az őszinteség, az önreferencialitás, a személyiségfejlődés nyomon követése és megörökítése szempontjából. A követési távolság mindkét esetben két-három évtized rálátásából adódik, olyan kulcsfigurák bevonásával, mint Krisztus, Sztálin és Márquez. Egy ilyen névsor után az ember kíváncsian várja a folytatást, melynek hírért jó szokásához híven Vámos már

el is hintette itt-ott. Vagyis vannak még írói tervek a tarsolyában, lógnak a spájzban az oldala-sok.

Örkény után szabadon: aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így

sem érti, akkor a kritikában van a hiba. Nincsenek buta emberek, csak rossz kritikák. De tévedés ne essék: a könyv az csak könyv, nem Bamboocha.

Fülöp Ilona: Csontbohóc (évszám nélkül, tus, papír; 160×100 mm; Munkácsy Mihály Múzeum; ltsz.: 82.61.1.; jelzés nélkül)